

jednostrannou podobou, jejíž zánik v prázdný dým jsme viděli, ale rovněž i kladné sebezbavení a další pohyb. Touto realizací se překonává setrvávání tohoto bezpředmětného sebevědomí na sobě samém, *určenost* pojmu proti jeho *vyplnění*; jeho sebevědomí nabývá formy všeobecnosti a co mu zbývá, je jeho pravdivý pojem, čili pojem, který došel své realizace; je to pojem ve své pravdě totiž pojem, v jednotě se svým sebezbavením: vědění o čistém vědění nikoliv jako abstraktní *bytnosti*, kterým je povinnost, nýbrž o čistém vědění jako *bytnosti*, která je *toto* vědění, *toto* čisté sebevědomí, které tedy jest zároveň pravdivý *předmět*; neboť předmět je osoba jsoucí pro sebe.

Své vyplnění dal si tento duch jednak v *jednajícím* duchu jistém sebou samým, jednak v *náboženství*: v náboženství získal absolutní *obsah jako obsah* čili ve formě *představy*, jinakosti vůči vědomí; naproti tomu v oné podobě je formou osoba sama, neboť ona to jest, jež obsahuje *jednajícího* ducha jistého sebou samým; osoba provádí život absolutního Ducha. Tato podoba, jak vidíme, je onen jednoduchý pojem, který se však vzdává své věčné *bytnosti*, *má jsoucno* čili jedná. *Rozdvojování* čili vystoupení má v čistotě pojmu, neboť tou je absolutní abstrakce čili zápornost. Právě tak má život své skutečnosti, čili bytí v sobě, v čistém vědění samém, neboť toto vědění jest jednoduchá *bezprostřednost*, která je právě tak *bytí* i *jsoucno* jakož i *bytnost*, první myšlení záporné, druhé samo pozitivní myšlení. Toto jsoucno je konečně stejnou měrou i to, co z čistého vědění jsoucna i povinnosti je reflektováno v sebe, čili *bytí zla*. Toto soustředění v sobě vytváří *protiklad pojmu* a je tudíž vystupováním *nejednajícího*, *neskutečného* čistého vědění o bytnosti. Toto jeho vystupování v tomto protikladu je však účastí na něm; čisté vědění bytnosti zbavilo se *o sobě* své jednoduchosti, neboť toto vědění je *rozdvojování* čili zápornost, která je totéž co pojem; pokud je toto *rozdvojování vznikáním pro sebe*, je zlem; pokud je *bytím o sobě*, je tím, co zůstává dobré. — Co se nyní děje zprvu *o sobě*, je zároveň pro vědomí, a právě tak je samo dvojitě, stejně *pro ně*, jako je jeho *bytím pro sebe* čili jeho vlastním konáním. Totéž, co je již kladeno *o sobě*, opakuje se tedy jako vědění vědomí *o sobě* a jako vědomé konání. Každé upouští ve prospěch druhého od samostatnosti určení, v němž vystupuje vůči druhému. Toto upouštění je tatáž resignace na jednostrannost pojmu, která *o sobě* tvořila počátek; ale je to nyní *jeho* resignace, tak jako po-

jem, na který resignuje, jest jeho pojem. — Ono počáteční *bytí o sobě* je vpravdě jakožto zápornost právě tak *bytím zprostředkovaným*; tak, jak je v pravdě, se tedy nyní *klade*, a *zápornost* je jako *určenost* každého z obou pro druhý člen a o sobě to, co se samo překonává. Jedna z obou částí protikladu je *nestejnost bytí v sobě*, *bytí ve své jednotlivosti* vůči všeobecnosti, druhý je *nerovnost* jeho abstraktní všeobecnosti vzhledem k osobě; první část protikladu odumírá svému bytí pro sebe a zbavuje se sebe, vyznává se; druhá se zřiká tvrdosti své abstraktní všeobecnosti a odumírá tím své neživotné osobě a své nepohnuté všeobecnosti; takže první část se tedy doplnila momentem všeobecnosti, která je bytností, druhá všeobecností, která je osobou. Tímto pohybem jednání vystoupil duch jako čistá všeobecnost vědění, které jest sebevědomím, jako sebevědomí, které je jednoduchá jednota vědění: duch, který je duchem teprve tím, že *má jsoucno*, že své jsoucno povyšuje v *myšlenku* a tím v absolutní *protikladnost* a že se z ní vrací právě skrze ni a v ní samé.

Co tedy bylo v náboženství *obsahem* nebo formou představování něčeho *jiného*, to je zde vlastní *konání osoby*; pojem to spojuje tak, že *obsah* jest vlastním *konáním osoby*, neboť tento pojem jest, jak vidíme, vědění o konání osoby samé v sobě jako veškerosti esence a všeho jsoucna, vědění o *tomto subjektu* jakožto *substanci* a o substanci jako tomto vědění o svém konání. — Co jsme my zde přidali, je jedině za prvé *shromáždění* jednotlivých momentů, z nichž každý představuje ve svém principu život celého ducha, za druhé udržování pojmu ve formě pojmu, jehož obsah by již byl vyplynul sám v oněch momentech, a kterýžto pojem by již byl vyplynul sám ve formě *jisté podoby vědomí*.

2. [Věda jako sebepochopení osoby]

Tato poslední podoba ducha, duch, který dává svému poslednímu a pravému obsahu zároveň formu osoby a který tím právě tak realizuje svůj pojem, jako zůstává v této realizaci ve svém pojmu, je absolutní vědění; je to duch, který o sobě ví, že je v podobě ducha, čili je *vědění pochopující*. *Pravda* nejen je *o sobě* úplně rovna *jistotě*, nýbrž má také *podobu* jistoty sebou samou, čili je ve svém jsoucnu, tj. pro vědoucího ducha ve *formě* vědění o sobě samém. *Pravda* je *obsah*, který je v náboženství ještě neroven své *jistotě*. Tato rovnost je však v tom, že obsah obdržel podobu oso-

by. Tím se stalo živlem jsoucna či *formou předmětnosti* pro vědomí to, co je bytnost sama, totiž *pojmem*. Duch zjevující se vědomí v tomto živlu či — což zde znamená totéž — vytvořený v něm vědomím, jest *věda*.

Přirozenost, momenty a pohyb tohoto vědění vplynuly tedy tak, že je to čisté *bytí pro sebe*, vlastní sebevědomí; je to já, které je *toto* a žádné jiné já a které je právě tak bezprostředně *zprostředkováno* čili které je překonané, *všeobecné* já. — Má *obsah*, který od sebe *odlišuje*; neboť je čistá zápornost čili seberozdvojování; je *vědomí*. Tento obsah je ve svém rozdílu sám to já, neboť je pohybem překonávání sebe sama čili jest touž ryzí záporností, která je já. Já jest v něm jako rozdílném reflektováno v sebe; obsah je *pochopen* jedině tím, že já je ve své jinakosti u sebe sama. Udáme-li určitěji tento obsah, není ničím jiným než právě vysloveným pohybem samotným; neboť je to duch, který probíhá sebou samým, a to *pro sebe* jakožto ducha, tím, že má podobu pojmu v jeho předmětnosti.

Co se však týče *jsoucna* tohoto pojmu, neobjevuje se *věda* v čase a skutečnosti dříve, než duch dospěl k tomuto vědomí o sobě samém. Jakožto duch, který ví, čím jest, neexistuje dříve a nikde jinde než po skončení práce, kterou je zvládnutí vlastního nedokonalého utváření, zjednáni podoby vlastní bytnosti pro své vědomí a tímto způsobem i vyrovnání svého *sebevědomí* se svým *vědomím*. — Duch, jsoucí o sobě a pro sebe a rozdělený ve svých momentech, je vědění, které je *pro sebe*, *pochopování* vůbec, které jako takové dosud nedosáhlo *substance* čili není samo o sobě absolutním vědáním.

Ve skutečnosti je zajisté vědoucí substance dříve tu nežli její forma či pojmová podoba. Neboť substance je ještě nevyvinuté *bytí o sobě* čili základ a pojem ve své dosud nepohnuté jednoduchosti, tedy *nitřnost* čili osoba ducha, která dosud *není tu*. *Co je tu*, jest jako dosud nevyvinutá jednoduchost a bezprostřednost čili předmět *představujícího* vědomí vůbec. Poznání, jsouc duchovním vědomím, jemuž je *bytí o sobě* pouze potud, pokud je *bytím pro osobu* a *bytím osoby* čili pojmem, má z tohoto důvodu zprvu jen chudý předmět, vůči němuž je substance a její vědomí bohatší. Zjevnost, kterou má ve vědomí substance, je ve skutečnosti skrytost, neboť je dosud *neosobní bytí*, a zjevná jest si pouze jistota sebou samým. Zprvu proto náleží *sebevědomí* ze substance pouze

abstraktní momenty; ale tím, že se tyto abstraktní momenty jakožto čisté pohyby pudí samy dále, sebevědomí se obohacuje, až vyrve celou substancí z rukou vědomí, vsaje do sebe celou stavbu jejích esencí — a jelikož je toto záporné chování k předmětnosti neméně pozitivním, totiž kladením — vytvoří je ze sebe, a tím je pro vědomí zároveň obnovuje. V *pojmu*, který o sobě ví jako o pojmu, vystupují tudíž *momenty* dříve než *vyplněný celek*, jehož vznikání je pohyb oněch momentů. Ve *vědomí* je naproti tomu celek, ale celek nepochopený, dříve než momenty. — *Čas* je sám *pojmem*, který *má jsoucno* a představuje se vědomí jako prázdný názor; proto se duch nezbytně zjevuje v čase a zjevuje se v něm tak dlouho, pokud *nepochopí* svůj čistý pojem, tj. pokud nevyhladí čas. Čas je *vnější*, nazíraná, osobou *nepochopená* čistá osoba, pojem toliko nazíraný; tím, že pojem pochopuje sám sebe, překonává svou časovou formu, pochopuje názor a je pochopené a chápající nazírání. — Čas se tedy zjevuje jako osud a nutnost ducha, který není v sobě dokončen, aby obohacoval podíl, který má sebevědomí na vědomí, aby uváděl v pohyb *bezprostřednost bytí o sobě* — totiž formu, kterou má substance ve vědomí — nebo obráceně, pojme-li se bytí o sobě jako *nitřnost*, aby realizoval to, co je zprvu *vnitřní*, a aby to zjevil, tj. přisoudil jistotě samým sebou.²

Z tohoto důvodu musí být řečeno, že *nevíme nic*, co není ve *zkušenosti*, či — jak se to též jinak vyjadřuje — co není dáno jako *pravda pročitěná*, jako *vnitřně zjevená* věčnost, jako posvátný *předmět víry*, nebo jak znějí všechny ty výrazy, kterých se rovněž užívá. Neboť zkušenost je právě to, že obsah — a obsahem je duch — je *o sobě*, je substancí a tedy *předmětem vědomí*. Avšak tato substance, která je duch, je procesem, v kterém se duch *stává* tím, čím *o sobě* jest; a teprve jako toto vznikání, jež se samo v sobě reflektuje, je duch o sobě v pravdě *duchem*. Je o sobě pohybem, kterým je poznávání — proměna onoho *bytí o sobě* v *bytí pro sebe*, *substance* v *subjekt*, předmětu *vědomí* v předmět *sebevědomí*, tj. v předmět překonaný čili v *pojmem*. Tento pohyb je kruh, který se vrací do sebe, předpokládá svůj počátek a dosáhne ho pouze na konci. — Pokud je duch tedy nezbytně tímto rozlišováním o sobě, vystupuje jeho nazíraný celek proti jeho jednoduchému sebevědomí; a jelikož tedy onen celek je to, co se takto rozlišuje, jest rozlišen ve svůj nazíraný čistý pojem, totiž v *čas*, a v obsah čili *bytí o sobě*; substance jakožto subjekt má v sobě nutnost *teprve*

vnitřní, aby se vyjádřila v sobě samé jako to, čím je *o sobě*, totiž jako duch. Dokonalé předmětné vyjádření je teprve zároveň její reflexe čili její stávání osobou. — Dokud se tedy duch nedovrší *o sobě* jakožto duch světa, nemůže dosáhnouti svého dovršení jakožto duch *sebevědomý*. Proto obsah náboženství vyjadřuje to, co je duch, časově dříve nežli věda; ale jedině věda je pravdivé vědění ducha o sobě samém.

Pohyb, kterým duch žene k rozpuku formu svého vědění o sobě, toť práce, kterou koná jakožto *skutečné dějiny*. Náboženská obec, pokud jest zprvu substancí absolutního ducha, jest surovina vědomí, která má tím barbarštější a obtížnější jsoucno, čím hlubší jest její vnitřní duch, a tím těžší práci se svou bytností, totiž s obsahem svého vědomí, který jí je cizí, má její nejasná osoba. Teprve když se vzdala naděje, že překoná vnějškovým, tj. cizím způsobem cizotu, obrací se k sobě samé, k vlastnímu světu a k přítomnosti (jelikož překonaný cizí způsob je návrat do sebevědomí), objevuje vlastní svět a přítomnost jako svůj majetek, a tím je učiněn první krok sestupu ze světa intelektuálního či spíše krok k tomu, aby abstraktní živel intelektuálního světa byl produchovněn skutečnou osobou. Pozorováním nachází jednak jsoucno jako myšlenku a chápe je, a naopak nachází ve svém myšlení jsoucno.³ Když tak zprvu osoba sama vyřkla bezprostřední jednotu myšlení a *bytí*, abstraktní bytností a osoby, a když tak *čistším* způsobem, totiž jako jednotu rozlohy s bytím, obrodila prvotní světelnou bytnost — neboť rozloha je jednoduchost, která se rovná čistému myšlení více než světlo — a tím v myšlence obrodila počáteční *substanci*,⁴ vrávorá duch zároveň děsem před touto abstraktní jednotou, před touto *neosobní* substancialitou zpět a hájí proti ní individualitu.⁵ Avšak teprve když se zbavil individuality v procesu vzdělávání, učinil jí tím jsoucnem a prosadil ji ve veškerém jsoucnu, když dospěl k myšlence užitečnosti⁶ a v absolutní svobodě pochopil jsoucno jako svou vůli,⁷ vytasil se s myšlenkou své nejnvnitřnější hloubky a vysloví bytnost jakožto já = já.⁸ Toto já = já jest pohyb, který se sám v sobě reflektuje; neboť zatím co tato rovnost jako absolutní zápornost je absolutním rozdílem, stojí soběrovnost já proti tomuto čistému rozdílu, který je nutno vyjádřit jakožto čas, jelikož je čistý a zároveň předmětný pro vědomí osoby, která o sobě ví, takže byla-li dříve bytnost vyjádřena jako jednotu myšlení a rozlohy, bylo by nyní stejně nutno ji pojmut jako jednotu myšlení a času;

ale rozdíl přenechaný sobě samému, čas bez pokoje a setrvání se naopak sám v sobě hroutí; je to předmětný klid *rozlohy*, rozloha však je čistá rovnost se sebou, a tou je já. — Čili já není pouze osoba, nýbrž je *rovnost osoby se sebou*; tato rovnost je však dokonalá a bezprostřední jednota se sebou samým čili *tento subjekt* jest právě tak i *substancí*. Substance sama pro sebe by byla nazíráním bez obsahu čili nazíráním obsahu, který ve své určitosti by byl toliko akcidentální a neměl žádnou nutnost; substance by platila za absolutno jen potud, pokud by byla myšlena či nazírána jako *absolutní jednota* a veškerý obsah po stránce své rozdílnosti by musil spadati mimo ni do reflexe, která nenáleží do této jednoty, poněvadž není subjektem, není tím, co o sobě a sebe v sebe reflektuje, čili není pochopena jakožto duch. Kdyby se mělo přesto mluvit o nějakém obsahu, bylo by to zčásti jen proto, aby byl uvržen do prázdné propasti absolutna, zčásti však by byl vnějškově nachvat sebrán ze smyslového vnímání, zdálo by se, že vědění přišlo k věcem, k rozdílu od sebe sama, a k rozdílu rozmanitých věcí, aniž by se dalo pochopit, jak a odkud.⁹

Duch se nám¹⁰ však ukázal tak, že není ani sebevědomím, které se stahuje do své čisté nitrnosti, ani pouhým jeho pohroužením do substance a nebytím jeho rozdílu, nýbrž jest *tímto pohybem* osoby, která se zbavuje sebe samé a ponořuje se do své substance a právě tak jako subjekt se soustředila ze substance do sebe a činí ji neméně svým předmětem a obsahem, než tento rozdíl předmětnosti a obsahu překonává. Ona prvotní reflexe z bezprostřednosti je rozlišování se subjektu od své substance čili je rozdvoující se pojem, soustředění v sebe a vznikání čistého já. Tím, že tento rozdíl je čisté konání já = já, je pojem nutností a vzejitím *jsoucna*, které má substanci svou bytností a má trvání pro sebe. Avšak trvání jsoucna pro sebe jest pojem, kladený ve své určenosti, a tím je zároveň pohybem pojmu *sama o sobě*, pohybem sestupu v jednoduchou substanci, která je subjektem teprve jako tato zápornost a pohyb. — Já se nesmí ani zdržovati ve *formě sebevědomí* proti formě substancialnosti a předmětnosti, jako by mělo úzkost před svým sebezbavením — síla ducha je naopak v tom, že si v tomto sebezbavení zůstává roven a *jsa bytím o sobě* a *pro sebe* klade *bytí pro sebe* neméně jako pouhý moment než bytí o sobě — ani není já něčím třetím, co by vrhalo rozdíly zpět do propasti absolutna a vyslovovalo by jejich rovnost v něm; nýbrž vědění se zakládá

naopak na této zdánlivé nečinnosti, která pouze pozoruje, jak se rozlišené samo sebou pohybuje a jak se vrací do své jednoty.

3. [Pochopený duch ve svém návratu k bezprostřednosti, která má jsoučno]

Ve věděni uzavřel tedy duch pohyb svého utváření, pokud je toto utváření zatíženo nepřekonaným rozdílem vědomí. Duch získal čistý živel svého jsoučna, pojem. Obsah je po stránce *svobody* svého *bytí* osoba, která se zbavuje sebe, čili *bezprostřední* jednota věděni o sobě samém. Čistý pohyb tohoto sebezbavení, vyšetřován co do obsahu, je jeho *nutnost*. Rozlišný obsah jako *určený* má bytí vztahu, nikoliv bytí o sobě, a je svůj vlastní nepokoj, kterým se sám překonává, čili je *zápornost*; nutnost a rozlišnost je tedy jak svobodným bytím, tak i osobou; a v této osobní *formě*, v níž jest jsoučno bezprostředně myšlenkou, je obsah *pojmem*. Když tedy duch získal pojem, rozvinuje jsoučno a pohyb v tomto etheru svého života a je *vědou*. Momenty jeho pohybu se ve vědě již nepodávají jako určité *podoby vědomí*, nýbrž tím, že se rozdíl vědomí soustředil do osoby, podávají se jako *určité pojmy* a jako organický, na sobě samém se zakládající pohyb těchto pojmů. Znamená-li ve fenomenologii ducha každý moment rozdíl mezi věděním a pravdou a pohyb, kterým se tento rozdíl překonává, pak věda naopak neobsahuje tento rozdíl a jeho překonávání; tím, že moment má formu pojmu, sjednocuje předmětnou formu pravdy a formu osoby, která ví, v bezprostřední jednotě. Moment nevystupuje jako tento pohyb, že se přechází sem a tam z vědomí či představy do sebevědomí a obráceně, nýbrž jeho čistá podoba osvobozená od jeho zjevu ve vědomí, totiž čistý pojem a jeho svéhybnost, závisí jedině na jeho čisté *určenosti*. Naopak každému abstraktnímu momentu vědy odpovídá podoba zjevujícího se ducha vůbec. Jako duch mající jsoučno není bohatší než věda, tak není po stránce svého obsahu ani chudší. Poznání čistých pojmů vědy v této formě podob vědomí je stránka jejich reality, stránka, v níž bytnost těchto podob, pojem, kladený ve svém *jednoduchém* zprostředkování jako *myšlení*, rozestírá momenty tohoto zprostředkování a podává se vnitřním protikladem.

Věda obsahuje v sobě samé tuto nutnost zbavit se sama této formy čistého pojmu a přechod pojmu ve *vědomí*. Neboť duch, vědoucí o sobě samém, právě tím, že pochopuje svůj pojem, je bezprostřední rovností se sebou samým, která ve svém rozdílu je *jisto-*

tou o bezprostředním čili *smyslovým vědomím* — počátkem, od něhož jsme vyšli; toto sebezbavení z formy své osoby je nejvyšší svoboda a jistota jeho věděni o sobě.

Leč toto sebezbavení je ještě nedokonalé; vyjadřuje *vztah* jistoty o sobě samém k předmětu, který nedosáhl své úplné svobody právě z toho důvodu, že je ve vztahu. Věděni nezná toliko sebe, nýbrž i zápornost sebe sama, jinými slovy svou hranici. Znátí svou hranici, toť umět se obětovat. Toto obětování je sebezbavení, v němž duch líčí své stávání duchem ve formě svobodného *nahodilého dění*, nazíraje svou čistou *osobu* jakožto *čas* mimo sebe a právě tak nazíraje své *bytí* jako *prostor*. Toto posléze uvedené vznikání ducha, totiž *příroda*, je jeho živé bezprostřední vznikání; příroda, duch sebe zbavený, není v celém svém jsoučnu nic jiného než toto věčné zbavování své *trvalosti* a pohyb, který vytváří *subjekt*.

Avšak druhá stránka jeho vznikání, totiž *dějiny*, jest *vědoucí* vznikání, takové, jež se *zprostředkuje* — je to duch sebe zbavený do času; avšak toto sebezbavení jest právě tak i sebezbavením sebezbavení sama; zápor je záporem sebe sama. Toto vznikání představuje lenivý pohyb a sled duchů, galerii obrazů, z nichž každý, jsa vybaven úplným bohatstvím ducha, pohybuje se právě proto tak pomalu, poněvadž osoba musí proniknout a strávit celé toto bohatství své substance. Jelikož dokonalost ducha záleží v tom, aby dokonale věděl, čím *jest*, tedy měl *věděni* o své substanci, je toto věděni *soustředěním do sebe*, v němž duch opouští své jsoučno a svou podobu odevzdává vnitřnímu uchování vzpomínkou. Ve svém soustředěování do sebe je ponořen v noc svého sebevědomí, jeho zmizelé jsoučno jest však v této noci uchováno; a toto překonané jsoučno — předchozí, ale znovuzrozené z věděni — je nové jsoučno, nový svět a nová podoba ducha. V ní mu je právě tak nezaujatě započít znovu u její bezprostřednosti a počínaje od ní vychovat se opět až k vyspělosti; jako by všechno předchozí bylo proň ztraceno a jako by se ze zkušenosti dřívějších duchů ničemu nenaučil. Avšak vnitřní uchování *vzpomínkou* ji uchovalo a je nitrem a vskutku vyšší formou substance. Počíná-li tedy tento duch své vzdělání znovu od počátku a tak, že zdánlivě vychází toliko od sebe, děje se tento jeho počátek zároveň na vyšším stupni. Říše duchů, která se tímto způsobem utvořila ve jsoučnu, tvoří posloupnost, v níž jeden duch vystřídával druhého a každý přejímal říši světa od svého předchůdce. Cíl této posloupnosti je zjevení hloubky, a hloubka je

absolutní pojem; toto zjevení je následkem toho překonáním této hloubky čili za prvé jeho *rozloha*, zápornost tohoto já, jsoucího v sobě, která je jeho sebezbavení čili substance, a za druhé jeho čas, totiž to, že toto sebezbavení se samo o sobě zbavuje sebe a jsouc ve své rozloze, je právě tak i ve své hloubce, totiž v osobě. *Cíl*, absolutní vědění, čili duch, který o sobě ví, že jest duchem, má za svou cestu zvnitřňování duchů vzpomínkou na to, jak sami o sobě jsou a jak dovršují organisaci své říše. Jejich úchova po stránce jejich volného jsoucna, zjevujícího se ve formě nahodilosti, jsou dějiny; jejich úchova po stránce jejich pochopené organisace je však *věda o vědění, které se zjevuje*: obě dohromady, totiž pochopené dějiny, tvoří uchování absolutního ducha vzpomínkou v nitru a jeho Golgotu, skutečnost, pravdu a jistotu jeho trůnu, bez něhož by byl neživoucí osamělostí; pouze

z kalicha té říše duchů kypí
vlastní nekonečnost jemu vstříc.

POZNÁMKY

Tyto poznámky obsahují pouze základní pojmový aparát, který má pomoci čtenáři v četbě Fenomenologie. Nečiní si nárok, aby byly skutečným výkladem, hlavně ne soustavným.

Předmluva

- 1 Předmluva k Fenomenologii je psána z celého spisu nejpozději, až v zimě 1806—7, jako přechod mezi Fenomenologií a Logikou. Hegel zde ještě jednou přehlíží, poněkud jinak než učinil v Úvodu, celek Fenomenologie a umísťuje Fenomenologii vzhledem ke své soustavě, kterou má nyní na zřeteli. Z toho důvodu nejen že ukazuje nezbytnost soustavy, nýbrž vyrovnává se nyní se současnou filosofií, podává charakteristiku své filosofie a místo fenomenologie ve vlastním filosofickém systému, definuje svou metodu a metodu filosofie vůbec proti metodě historické (empirické) a matematické, jakož i proti pseudofilosofickým metodám a proti názorům zdravé lidské mysli. Fenomenologie jest, na rozdíl od Logiky a ostatních částí soustavy, které podávají pravdu v »živlu pravdy«, tj. v absolutním vědomí, podáváním pravdy v živlu nepravdy. Tímto živlem je vědomí, které dosud nepochopilo svou totožnost s předmětem, jenž se mu jeví v některém smyslu stále transcendentním. Úkolem úvodu do filosofie, kterým je Fenomenologie, je tedy překonání stanoviska »zdravé lidské mysli« a povýšení filosofie z pouhé lásky k moudrosti na skutečnou vědu.
- 2 Filosofie se pohybuje bytostně v živlu všeobecnosti... něm. Element znamená nejen prvek, hlavně ho Hegel užívá ve smyslu »prostředí, živek« — Bytostně — něm. wesentlich, hledíme uchovat v překladu výrazů Wesen, wesentlich, *Wesenheit* (bytnost, bytostný, esence) atd. vždy souvislost se slovesem »býti«, jeho tvary a odvozeninami, která zaniká u slov »podstatný, podstata« atd. Tato souvislost je důležitá, protože základní linie Hegelovy filosofické logiky je vývoj bytí ve všech jeho podobách, a Hegel této souvislosti přikládá i obsahový význam.
- 3 Hegel zde vyslovuje princip svého pojetí dějin filosofie, na jehož některé rysy, především jednotu dialektického vývoje, naváže marxistické pojetí této otázky.
- 4 »Věc sama« (die Sache selbst), tj. filosofie, která vykládá věc v jejím vzniku, jako proces souvisící s ostatním bytím.
- 5 Rozdílnost či rozličnost (*Verschiedenheit*), rozdíl, vzniklý vývojem identity. Viz *Wissenschaft der Logik II*, str. 34 Lassonova vyd. Co je rozdílné, trvá ve vzájemné lhostejnosti, základem rozdílnosti je tedy identita, tj. protiklad rozdílnosti.
- 6 Substanciální život, tj. život jako objekt bez subjektu, bez reflexe: život před reflexí, před uvědoměním, hlavně před filosofií.